

ZBIGNIEW LESZCZYŃSKI

WSPÓLNA WALKA KOMUNISTÓW POLSKICH
I NIEMIECKICH
(ŹRÓDŁA SOJUSZU PZPR—SED i PRL—NRD)

Obchodzonym w bieżącym roku jubileuszom XXXV-lecia powstania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i XXX-lecia powstania Niemieckiej Republiki Demokratycznej kierownictwa partii i obu państw nadały jednakowo wysoką rangę. Wspólne obchody uroczystości jubileuszowych są obecnie jednym z przejawów ideologicznej i politycznej wspólnoty interesów i celów ukształtowanej i nieustannie pogłębianej po obu stronach granicy państwowej na Odrze i Nysie Łużyckiej w procesie budownictwa socjalistycznego w PRL i NRD. Jest dzisiaj faktem bezspornym, że inicjatorem i siłą sprawczą przemian rewolucyjnych, które doprowadziły w rezultacie do przełomu w dziejach sąsiedztwa polsko-niemieckiego, byli od początku polscy i niemieccy komuniści. Należy jednak przypomnieć, że idea porozumienia i współpracy obu narodów — przejawiająca się w rozmaitych formach — pojawiła się jeszcze zanim na arenę historyczną wkroczyła rewolucyjna klasa robotnicza i ruch robotniczy.

Badanie źródeł sojuszu między PZPR i SED oraz PRL i NRD należy do tych zadań polskiej historiografii, którym w Polsce Ludowej nadaje się nieustannie doniosłe znaczenie. Poważny wkład w poznawanie i upowszechnianie tradycji współpracy i walki demokratycznych i rewolucyjnych nurtów obu narodów wnosi powołana do życia w 1956 r. polsko-enerdowska komisja historycz-

na¹. Podkreślmy, że dalszy rozwój badań nad tą problematyką pełni także współcześnie istotną funkcję w procesie formowania socjalistycznej świadomości obu narodów. Dotychczasowe osiągnięcia historiografii PRL i NRD nie mogą jednak przysłaniać faktu, że w interesującym nas zakresie istnieje jeszcze wiele luk czy też problemów oczekujących na wprowadzenie ich do programów badawczych historyków polskich i niemieckich. Istnieje nadal potrzeba opracowywania takich na przykład zagadnień, jak działalność KP Niemiec w latach wojny i rozwój niemieckiego ruchu oporu² — uwzględniając zwłaszcza styki i powiązania z działalnością Polaków, szczególnie zaś polskich komunistów. Zadanie to posiada duże znaczenie dla ukazywania tego zjawiska w historii narodów polskiego i niemieckiego, urzeczywistnionego dzisiaj w stosunkach PRL—NRD, które historycy obu krajów określają zgodnie jako ciągłość demokratycznych i rewolucyjnych tradycji³. Analiza stanu badań nad tą problematyką pozwala uzasadnić tezę o znacznych dysproporcjach, czy nawet lukach istniejących w historiografiach PRL i NRD. Obecnie dysponujemy daleko pełniej-

¹ Obszerny przegląd bibliografii w odniesieniu do tej problematyki zawierają referaty wygłoszone na posiedzeniu XX sesji polsko-enerdowskiej Komisji Historycznej w Berlinie (16—17 maja 1973 r.), zob.: A. Czubiński, *Tradycje polsko-niemieckiej walki rewolucyjnej z lat 1918—1945*. „Z pola walki” 1974, nr 1, s. 35—51; H. Gemkow, *Wspólne tradycje niemieckiego i polskiego ruchu rewolucyjnego 1917/1918—1945*. Tamże, s. 3—33; R. Nazarewicz, *Stan badań nad problematyką niemieckiego ruchu robotniczego i antyfaszystowskiego ruchu oporu w latach II wojny światowej*. Tamże, s. 61—72.

² Niektóre aspekty ruchu Komitetu Narodowego „Wolne Niemcy” były już przedmiotem badań polskich historyków. Jego genezę i działalność przybliżyła praca historyków NRD przetłumaczona na język polski, zob.: M. Pirkó, *Antyfaszystowska działalność Komitetu Narodowego „Wolnych Niemiec” w ZSRR*. Zeszyty Naukowe WAP. Seria historyczna 1971, nr 23, s. 39—64; W. Góra, S. Okęcki, *Walczyli o nowe Niemcy*. Tamże, s. 31—64, 171—203; Tenże, *Oni walczyli o Niemcy*. Warszawa 1962.

³ Z tego punktu widzenia istotną rolę przypisać należy pracy Heinricha Gemkowa, ukazującej internacjonalistyczne tradycje niemieckiego i polskiego ruchu robotniczego i ich miejsce w kształtowaniu politycznych i ideologicznych podstaw przyjaźni i współpracy NRD—PRL (praca opublikowana w języku niemieckim i polskim). Zob.: H. Gemkow, *Wierni przyjaciele — dobrzy sąsiedzi. Wspólne tradycje niemieckiego i polskiego rewolucyjnego ruchu robotniczego*. Warszawa 1977.

szym obrazem współpracy i walki demokratów i rewolucjonistów, zwłaszcza zaś polskich i niemieckich komunistów w okresie 1918—1939, niż ma to miejsce w odniesieniu do lat drugiej wojny światowej czy też okresu bezpośrednio poprzedzającego powstanie Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Ten stan rzeczy częściowo tylko może być tłumaczony tragiczną wymową lat 1939—1945, bądź trudnym i niezwykle złożonym charakterem okresu 1945—1949. Prawdą jest bowiem także, że właśnie po drugiej wojnie światowej — w warunkach zdawać się mogło nieprzebytej przepaści wykopanej między obu narodami przez zbrodnie faszyzmu hitlerowskiego — komuniści polscy i niemieccy podjęli się przebudowy stosunków dwustronnych i zdołali stworzyć ich jakościowo nowe podstawy. Tradycje internacjonalistyczne stały się podstawową przesłanką kontynuacji współpracy także w tym okresie, wywierając ponadto olbrzymi wpływ na rozwój walk rewolucyjnych i przekształcenia powojenne w Europie Środkowej.

Sekretarz generalny KC SED, Erich Honecker, przemawiając do delegatów VII Zjazdu PZPR oświadczył m. in.: „Niemieccy i polscy komuniści byli tymi, którzy nawet w faszystowskich więzieniach i obozach koncentracyjnych pozostali wierni ideałom internacjonalizmu proletariackiego. Po wyzwoleniu przez Armię Radziecką rozwijali konsekwentnie swoją działalność w celu przezwyciężenia głębokiej przepaści stworzonej pomiędzy naszymi narodami przez imperializm, faszyzm i wojnę”.

Do chwili obecnej brak jest opracowania podejmującego problematykę współpracy między polskim i niemieckim ruchem robotniczym w latach 1945—1949. Dotyczy to głównie kontaktów między Polską Partią Robotniczą a Komunistyczną Partią Niemiec (KPD), a od zjednoczenia KPD i SPD z Niemiecką Socjalistyczną Partią Jedności (SED). Problemu tego nie rozwiązuje wspomniana już praca H. Gemkova (ze względu na swój charakter) — choć w znacznym stopniu zapełnia dotychczasową lukę — ani też arty-

⁴ VII Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stenogram. Warszawa, 8—12 grudnia 1975 r. Warszawa 1976, s. 814.

kuły przyczynkarskie F. H. Gentzena, E. Seeber i H. Vosske⁵. Interesujące rezultaty w tym zakresie osiąga w ostatnich latach zespół badawczy Instytutu Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Dreźnie. Prace K. H. Gräfe ukazują kierowany przez SED proces kształtowania nowego typu stosunków niemiecko-polskich, rozwój kontaktów między SED a PPR (od 1948 r. PZPR) a także stosunków dwustronnych między związkami zawodowymi i innymi organizacjami masowymi⁶.

W historiografii polskiej interesujący nas problem stanowi fragment szerszego zjawiska, określanego znikomą liczbą prac poświęconych narodzinom i trzydziestoletniej już historii Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Nie chodzi przy tym o międzynarodowe uwarunkowania powstania tego państwa, wynikające z realizacji zaleceń umowy poczdamskiej czy też praktyki mocarstw okupacyjnych w Niemczech⁷.

⁵ F. Gentzen, *Die Umerziehung der Bevölkerung der Deutschen Demokratischen Republik im Geiste freundschaftlicher Beziehungen zum neuen Polen (1945—1952)*, [w:] *Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder* (dalej: JbGSLE). Berlin 1969, t. 13/2; E. Seeber, *Zu den Beziehungen zwischen der DDR und den europäischen volksdemokratischen Staaten bis 1950*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaften” 1973, z. 2; tenże, *Zum Kampf der Arbeiterparteien um ein neues Verhältnis... zwischen der Volksrepublik Polen und der DDR*, [w:] JbGSLE. Berlin 1974, t. 12; H. Vosske, *Über die Entwicklung der Beziehungen der SED zur internationalen Arbeiterbewegung in den ersten Jahren nach der Gründung der Partei*, „Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung” 1972, z. 2; szerzej na temat stanu badań historii Polski w NRD (do końca lat sześćdziesiątych) zob.: E. Seeber, *Die Erforschung und Darstellung der Geschichte Polens in der DDR*, [w:] JbGSLE. Berlin 1972, t. 15/2.

⁶ K. H. Gräfe, *Die Herausbildung sozialistischer internationaler Beziehungen der DDR zur UdSSR und zur Volksrepublik Polen (1945—1952)*, Praca habilitacyjna przedstawiona Radzie Naukowej WSP w Dreźnie w czerwcu 1977 r.; tenże, *Die Herausbildung sozialistischer internationaler Beziehungen zwischen der DDR und der Volksrepublik Polen*, „Geschichtsunterrichts und Staatsbürgerkunde” 1973, z. 9; K. H. Gräfe, G. Kirsch, G. Seethaler, *Zur Entwicklung der Bruderbundes DDR—VR Polen*, Tamże, 1973, z. 6.

⁷ Ten zakres problematyki posiada w Polsce bogatą literaturę, że wspomniemy tu tylko nazwiska autorów szeregu prac, jak m. in. A. Klafkowski, J. Kokot, J. Krasuski, A. Skowroński, J. Skibiński, B. Wiewióra.

Poza nielicznymi wyjątkami⁸ brak jest opracowań ukazujących wewnętrzne determinanty tego procesu, analizujących przemiany antyfaszystowsko-demokratyczne zapoczątkowane i przeprowadzone pod kierownictwem SED w byłej radzieckiej strefie okupacyjnej Niemiec. Zjawiskiem charakterystycznym jest przy tym pomijanie lub w najlepszym wypadku tylko zasygnalizowanie ogólnego zarysu wydarzeń poprzedzających powstanie NRD, a więc dotyczącego lat 1945—1949⁹. Był to okres stanowiący ogólnie jednolity proces rewolucyjnego na terytorium NRD, kiedy stworzone zostały podstawowe przesłanki wewnętrzne powstania socjalistycznego państwa i jakościowo nowej koncepcji polityki zagranicznej. Dalszym wnioskiem wynikającym z analizy literatury przedmiotu jest całkowity niemal brak opracowań (poza przyczynkami publikowanymi głównie w „Przeglądzie Zachodnim” i „Sprawach Międzynarodowych”), poświęconych historii powstania i rozwoju Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności. Lukę tę zapełni częściowo przygotowywane obecnie przez wydawnictwo „Książka i Wiedza” polskie tłumaczenie *Geschichte der SED. Abriss*, wydane w NRD w 1978 r.¹⁰

Nie tylko z punktu widzenia dzisiejszego stanu stosunków PRL—NRD lecz także ich przyszłości istnieje potrzeba prac ukazujących historię tego państwa, etapy budownictwa socjalistycznego w całej złożoności ich wewnętrznych i międzynarodowych

⁸ *Niemiecka Republika Demokratyczna*. Praca zbiorowa pod red. B. Gruchmana i B. Wiewióry. Poznań 1963 (seria „Monografia Niemiec współczesnych”); *Niemiecka Republika Demokratyczna. Rozwój społeczny i gospodarczy 1949—1969*. Praca zbiorowa pod red. W. Markiewicza. Poznań 1971; *Niemiecka Republika Demokratyczna. Problemy polityczne — pozycja gospodarcza*. Praca zbiorowa pod red. B. Kowalskiego. Katowice 1971; M. Tomala, *Dwie drogi rozwoju Niemiec*. Warszawa 1968.

⁹ Przedmiotowej luki nie rozwiązuje praca historyka NRD, S. Doernberga, tłumaczona na język polski, dzisiaj już w znacznym stopniu zdezaktualizowana. Zob.: S. Doerneberg, *Narodziny nowych Niemiec 1945—1949. Antyfaszystowsko-demokratyczne przeobrażenia i powstanie Niemieckiej Republiki Demokratycznej*. Warszawa 1962.

¹⁰ Artykuł recenzyjny, zob.: Z. Leszczyński, *Geschichte der SED. Abriss*. Berlin 1978. „Z pola walki” 1978, nr 4, s. 214—223.

uwarunkowań¹¹. Wydaje się ponadto uzasadnionym wniosek dotyczący opracowania monografii poświęconej historycznym etapom rozwoju stosunków między PZPR i SED, nie unikając złożonych często i trudnych problemów lat 1945—1949. Zadanie to ułatwi niewątpliwie znajdujący się obecnie w druku zbiór dokumentów ilustrujących współpracę polskiego i niemieckiego ruchu robotniczego do 1949 r. wspólnie przygotowany i opracowany przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC SED i Instytut Ruchu Robotniczego WSNS przy KC PZPR (ze wstępem H. Gemkowa i W. Góry).

Niektórym problemom, istotnym z punktu widzenia krystalizacji przesłanek stosunków między NRD i PRL, wymagającym w naszym przekonaniu dalszych badań, pragniemy poświęcić kolejną część rozważań.

Z rozwojem strategii KPD, a szczególnie jej przygotowań do działalności w okresie powojennym, wiąże się działalność tzw. Komisji Roboczej (Arbeitskommission der KPD) powołanej przez kierownictwo partii (luty 1944 r.) w Związku Radzieckim. Jej zadaniem miało być opracowanie „(...) szeregu politycznych problemów walki o obalenie Hitlera i utworzenie nowych Niemiec”¹². W czasie ponad rocznej działalności — w kilkunastu zespołach problemowych — przeanalizowano wiele zagadnień teoretycznych, posiadających zasadnicze znaczenie dla strategii KPD w okresie powojennym. Dotyczyły one przede wszystkim utworzenia szerokiego frontu ludowego i walki o nowe, antyfaszystowsko-demokratyczne Niemcy. Nie rozwijając szerzej tego zagadnienia należy podkreślić, że w rezultacie prac Komisji powstał m. in. dokument pn. *Program akcji bloku walczącej demokracji*, który stał się w przyszłości podstawą odezwy KPD z 11 czerwca

---

¹¹ Problematykę tę podejmuje autor referatu w pracy pt. *Niemiecka Republika Demokratyczna. Zarys rozwoju społeczno-politycznego*, znajdującej się obecnie w druku (Wydawnictwo MON). Zakończenie druku planowane jest na sierpień br.

¹² Cyt. za H. Laschitza, *Über Inhalt und Programm eines der Kämpferischen Demokratie*. „Beiträge zur Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung” 1964, z. 6, s. 1037.

1945 r.¹³ W bogatym dorobku Komisji (w zasadzie nie analizowanym w polskiej literaturze przedmiotu) warto zwrócić uwagę na ten aspekt jej działalności, który wiązał się bezpośrednio ze stanowiskiem komunistów wobec przyszłych stosunków z Polską. Problem ten był kilkakrotnie przedmiotem posiedzeń Komisji, a przede wszystkim zespołu opracowującego główne kierunki ideologicznej reedukacji narodu niemieckiego.¹⁴

W lutym 1945 r. Komisja zapoznała się z rezultatami prac wspomnianego zespołu ideologicznego. Stały się one podstawą opracowanych na przełomie lutego i marca, oraz w kwietniu 1945 r. dyrektyw i szczegółowych planów denazyfikacji i demokratyzacji nieomal wszystkich dziedzin życia społecznego. W tym samym czasie na posiedzeniach Komisji Roboczej pojawiał się często problem stosunków niemiecko-polskich, także w aspekcie przewidywanych sojuszniczych decyzji terytorialnych na korzyść Polski. Należy przypuszczać, że kierownictwo KPD dysponowało — obok oficjalnych komunikatów z konferencji w Teheranie i Jałcie — bieżącymi informacjami na temat podstawowych problemów dyskutowanej wówczas przyszłości Niemiec. Komuniści przewidywali słusznie, że zapowiedź konferencji w Jałcie w sprawie uzyskania przez Polskę „(...) istotnego przyrostu terytorialnego na północy i na zachodzie”¹⁵ może stać się argumentem reakcji niemieckiej przeciwko ich koncepcji stosunków niemiecko-polskich. W podjętej wówczas akcji wyjaśniającej sens komunikatu konferencji w szeregach ruchu Komitet Narodowy „Wolne Niemcy” wskazywano przede wszystkim na potrzebę kompleksowej walki z faszyzmem i militaryzmem. W tym aspekcie istnieje — jak pod-

¹³ W polskiej literaturze przedmiotu do tego zagadnienia nawiązuje A. Czubiński, *Lewica niemiecka w walce z dyktaturą hitlerowską 1933—1945*. Warszawa 1973, s. 325.

¹⁴ Protokoły Komisji Roboczej KPD i opracowane przez nią tzw. programy detaliczne znajdują się w archiwum Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy KC SED w Berlinie. Nie są one jeszcze dostępne. Z dorobkiem Komisji autor miał okazję zapoznać się jedynie na podstawie prac Horsta Laschitzy, zawierających w aneksie niektóre tylko dokumenty. Zob.: H. Laschitz, *Kämpferische Demokratie gegen Faschismus*. Berlin 1969, s. 209—253.

¹⁵ *Teheran-Jałta-Poczdam. Dokumenty konferencji szefów rządów trzech wielkich mocarstw*. Warszawa 1972, wyd. III, s. 208.

kreślano — zasadnicza zbieżność między intencjami sojuszników koalicji antyhitlerowskiej a postulatami niemieckiego ruchu robotniczego i interesami całego narodu¹⁶.

Komsja Robocza KPD wniosła duży wkład w opracowanie kierunków, treści i metod działalności wyjaśniającej nowy układ warunków — powstały na podstawie odpowiednich decyzji sojusznicznych — między Niemcami i Polską. Wskazując na polityczny charakter przewidywanej decyzji o przesunięciu zachodniej granicy Polski i jej prawa do bezpiecznych granic, KPD podkreślała, że podstawowym warunkiem przyszłych stosunków dwustronnych muszą być głębokie przemiany antyfaszystowsko-demokratyczne w Niemczech. Zakładano, że w procesie ich realizacji zostaną zlikwidowane źródła ekonomiczne imperializmu niemieckiego jako nośnik antypolskiej polityki, zaś w sferze ideologicznej towarzyszyć im będzie krytyczna rozprawa z przeszłością. Szczególną uwagę, w opracowanych przez Komisję Roboczą planach powojennej reedukacji narodu niemieckiego, przywiązywali komuniści do kampanii wyjaśniającej genezę, miejsce i rolę Prus w historii Niemiec oraz dziejach stosunków niemiecko-polskich¹⁷. Taktyka KPD w walce o nowe ułożenie stosunków z Polską polegała więc na postawieniu w centrum aktywności narodu przede wszystkim generalnych warunków powojennego współżycia obu narodów (czy szerzej nowej koncepcji polityki zagranicznej). Chodziło o to, aby nie dopuścić do sytuacji, w której określone decyzje terytorialne przysłonią — jak to miało miejsce po pierwszej wojnie światowej — realizację zasadniczych zadań wynikających z krytycznego rozrachunku z przeszłością. Na jednym z posiedzeń Komisji Roboczej podkreślano, że „utrata terenów we wschodnich Niemczech, która nastąpi wskutek powtarzających się agresji i niezliczonych zbrodni wojennych niemieckiego imperializmu (...) nie może odwrócić uwagi narodu od rozwiązania jego społecznych

¹⁶ H. Laschitzka, *Die programmatischen Vorbereitung der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung in Deutschland durch das Politbüro und durch eine Arbeitskommission der KPD (Mitte 1944 bis zum Ausruf des ZK der KPD vom 11. Juni 1945)*. Praca doktorska w Akademii Nauk Społecznych przy KC SED w Berlinie. Berlin 1966, s. 134—136.

¹⁷ Tenże, *Kämpferische Demokratie...*, s. 136—137 i aneks, s. 209—235.

i narodowych problemów”¹⁸. Sformułowane w ten sposób stanowisko posiada naszym zdaniem podstawowe znaczenie dla zrozumienia stosunku KPD, a później SED wobec odpowiednich zmian terytorialnych na korzyść Polski — czy jeszcze szerzej, wyboru odpowiednich metod kampanii wyjaśniającej ten stan rzeczy.

Nowy rozdział w historii narodów polskiego i niemieckiego, a tym samym w stosunkach między rewolucyjnym ruchem robotniczym obu krajów, otworzyło zwycięstwo narodów sprzymierzonych nad faszystowskim imperializmem niemieckim. Proces głębokich przemian rewolucyjnych zapoczątkowany w latach 1944—1945 w krajach Europy środkowej i południowo-wschodniej, pozostawał w ścisłym związku z wyzwolenczą misją Związku Radzieckiego. Powstanie 22 lipca 1944 r. Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego stanowiło historyczny przełom w dziejach narodu polskiego. Rozpoczęło ono na ziemiach polskich jednolity proces rewolucyjny, który pod względem charakteru i treści rozwiązywanych zadań, oznaczał zapoczątkowanie rewolucji socjalistycznej. Kierowniczą rolę w tym procesie odgrywała Polska Partia Robotnicza, wokół której skupiły się siły konsekwentnie demokratyczne i postępowe, reprezentowane przez Polską Partię Socjalistyczną, Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne. Podobną rolę odgrywała na ziemiach wschodnich dawnej Rzeszy Komunistyczna Partia Niemiec. Dzięki jej istnieniu możliwym stało się wykorzystanie historycznej szansy powstałej w wyniku zwycięstwa nad faszyzmem, przystąpienie do budowy nowego życia i wreszcie dokonania przełomu także w historii narodu niemieckiego. Przemiany rewolucyjne, które objęły swym zasięgiem także wschodnie Niemcy i kierowane były przez komunistów niemieckich rozpoczęte zostały — stwierdza się w *Odezwie* z okazji XXX-lecia Niemieckiej Republiki Demokratycznej — „(...) budową antyfaszystowsko-demokratycznych organów państwowych, reformą rolną, wywłaszczeniem kapitału monopolistycznego, utworzeniem zakładów uspołecznionych, demokratyczną reformą szkolnictwa. Tak zapoczątkowany został jednolity proces rewolucyjny, w którym w zaciętej walce z reakcją imperialistyczną dokonano przeobrażeń antyfaszystowsko-demokratycznych, zbudo-

¹⁸ Tamże, s. 91.

wano podstawy socjalizmu i przystąpiono później do kształtowania rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego”¹⁹.

Oczywistą jest dzisiaj konstatacja, że w miarę rozwoju tych procesów, coraz bardziej tożsamych pod względem ideologicznym i politycznym, powstawały korzystne przesłanki urzeczywistnienia nowej koncepcji sąsiedztwa polsko-niemieckiego. Jednakże na początku, a więc latem 1945 r., przed komunistami polskimi i niemieckimi stały niezwykle trudne i złożone zadania. Na charakter postaw społeczeństwa polskiego wobec Niemców w decydującym stopniu złożyły się doświadczenia wojny i okupacji, zacierając obraz postępowych tradycji w stosunkach między obu narodami, a przede wszystkim rewolucyjnej współpracy i walki ruchów robotniczych.

Komuniści niemieccy stali przed zadaniem uświadomienia narodowi rzeczywistych przyczyn klęski narodowej, lecz także winy i odpowiedzialności za konsekwencje zbrodniczej polityki faszyzmu. Doraźnie było to niezbędne do przezwyciężenia rozprzestrzeniającej się wówczas apatii i braku nadziei, mobilizacji sił do budowy nowego życia. Perspektywicznie zaś, w koncepcji KPD, miało umożliwić odzyskanie przez naród niemiecki zaufania narodów świata, w poważnym stopniu utraconego w rezultacie agresji i zbrodni hitlerowskiego faszyzmu. Skalę trudności tego zadania określał balast doktryn faszystowskich pozostawiony w świadomości narodu niemieckiego, zwłaszcza antykomunizm i wrogi stosunek do Związku Radzieckiego. Świadomość wyzwolenczej Armii Czerwonej, walczącej u jej boku żołnierzy polskich, a także ofiar poniesionych dla tej sprawy przez niemieckich antyfaszystów nie pojawiła się bynajmniej automatycznie w wyniku totalnej klęski Trzeciej Rzeszy. W swej większości naród niemiecki skłonny był raczej uważać za winną jego nędzy samą klęskę wojenną, a nie rzadko swych wyzwolicieli. W. Ulbricht oceniając trudności pierwszych powojennych miesięcy pisał m. in.: „Trudniej było usunąć zamęt duchowy i rozkład moralny, pozostawiony w umysłach

¹⁹ *Auruf zum 30. Jahrestag der Gründung der Deutschen Demokratischen Republik.* „Neues Deutschland” 18 XI 1977.

ludzkich po dwunastu latach rządów Hitlera, aniżeli ruiny w miastach i wsiach”²⁰.

Pomimo niezwykle złożonej sytuacji i odmiennych uwarunkowań działalności obu partii latem 1945 r. istniały obiektywne przesłanki dla kontynuacji współpracy komunistów polskich i niemieckich i postawienia na porządku dziennym sprawy przebudowy podstaw stosunków między obu narodami. W ich analizie poważną rolę odgrywa fakt, że PPR w swej ocenie charakteru drugiej wojny światowej nigdy nie utożsamiała się odpowiedzialnych za agresję na Polskę i zbrodni faszyzmu z całym narodem niemieckim²¹. Mobilizując naród polski do walki z najeźdźcą i okupantem hitlerowskim nigdy nie zapominała, że istnieją także Niemcy antyfaszystowskie, prowadzące nierówną walkę w samej Rzeszy i organizujące ją na emigracji.

Kolejną, ważną przesłanką powojennej współpracy polskich i niemieckich komunistów — obok wspólnych doświadczeń walki przeciwko faszyzmowi — było ich konsekwentnie internacjonalistyczne stanowisko wobec partii Lenina i Związku Radzieckiego. Wreszcie i PPR i KPD wyszły z wojny jako jedyne siły polityczne posiadające rewolucyjne programy odbudowy i budowy nowej rzeczywistości swych narodów, zasadniczo odmiennej od całego ich dotychczasowego rozwoju społecznego, zdolnej zabezpieczyć im dobrobyt i życie w pokoju. Przesłanki te w istotny sposób określały wówczas treść i kierunki walki o przyszłość stosunków polsko-niemieckich, choć podkreślmy to jeszcze raz jej uwarunkowania i zadania, które trzeba było w tym procesie rozwiązać, były po obu stronach nie tylko złożone, lecz często bardzo odmienne.

Polska Partia Robotnicza przedstawiła narodowi koncepcję, która rozwiązywała radykalnie i na zawsze podstawowe problemy rozwoju narodu i państwa polskiego. Bardzo ważnym jej momentem było potraktowanie założeń polityki Polski, w stosunku do jej granic i ziem zachodnich, w organicznej więzi z ogólnym progra-

²⁰ W. Ulbricht, *Zur Geschichte der neuesten Zeit*. Berlin 1955, Bd I, Halbbd 1, s. 103.

²¹ Zob. m. in.: *O nasz stosunek do Niemców*, [w:] *Kształtowanie się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942—1945 (wybór materiałów i dokumentów)*. Warszawa 1958, s. 182—187.

mem przemian demokratycznych w ustroju politycznym i społeczno-gospodarczym²². Koncepcja ta wychodziła naprzeciw powszechnemu pragnieniu narodu polskiego, które w odniesieniu do sfery stosunków międzynarodowych materializowało się w dążeniu do uniemożliwienia ponownej agresji imperializmu niemieckiego i straszliwych lat okupacji. Ten sam cel przyświecał KPD, która w swym pierwszym po wojnie dokumencie programowym (*Apel KC KPD z 11 czerwca 1945 r.*) formułowała trzy żądania w sprawie polityki zagranicznej: „Nigdy więcej podżegania i nienawiści wobec Związku Radzieckiego, gdyż wówczas zawsze podnosi głowę reakcja imperialistyczna (...) Pokojowa i dobrosąsiedzka koegzystencja z innymi narodami. Zdecydowane zerwanie z polityką agresji i przemocy w stosunku do innych narodów, polityką podbojów i grabieży (...) Uznanie obowiązku odszkodowania za szkody wyrządzone innym narodom w następstwie agresji hitlerowskiej”²³.

Podkreślić należy w tym miejscu, że zadania te były zgodne z zaleceniami umowy poczdamskiej, podpisanej w parę tygodni później przez mocarstwa zwycięskie. Dzięki konsekwentnej polityce Związku Radzieckiego, umową poczdamską stworzyła nie tylko system gwarancji dla innych państw i narodów Europy lecz zabezpieczała także najżywotniejsze interesy narodu niemieckiego. Nawiązując do linii wypracowanej w ostatniej fazie wojny, komuniści niejednokrotnie podkreślali związek między polityką mocarstw okupacyjnych zmierzających do likwidacji źródeł faszyzmu a interesami niemieckiego ruchu robotniczego i narodu. Z tego punktu widzenia bardzo charakterystyczna była wypowiedź Wilhelma Piecka na temat ustaleń „wielkiej trójki” w Poczdamie, opublikowana w organie prasowym KPD „Deutsche Volkszeitung” już 5 sierpnia 1945 r.²⁴

Podstawowym warunkiem ukazywania działalności komunistów niemieckich (w latach 1945—1949) na rzecz urzeczywistnie-

²² N. Kołomejczyk, *Ziemie zachodnie w działalności PPR*. Poznań 1966, s. 49—50 i nast.

²³ *Um ein antifaschistisch demokratisches Deutschland. Dokumente aus den Jahren 1945—1949*. Berlin 1968, s. 59, 62.

²⁴ „Deutsche Volkszeitung” 5 VIII 1945, nr 47.

nia nowej koncepcji współżycia obu narodów jest, jak już podkreślaliśmy, kompleksowa analiza przemian antyfaszystowsko-demokratycznych. Oczywiście musi ona uwzględniać każdorazowo związki między rozwojem sytuacji wewnętrznej a polityką mocarstw okupacyjnych w poszczególnych strefach Niemiec, konsekwencje odchodzenia mocarstw zachodnich od litery umowy poczdamskiej czy jeszcze szerzej, narastania procesów zimnej wojny²⁵. Przy takim założeniu metodologicznym można, jak się wydaje, sformułować pogląd, że postęp w interesującej nas kwestii — łącznie ze stanowiącą jej integralny element akceptacją zmian terytorialnych na korzyść Polski — był konsekwencją (a często warunkiem skuteczności) walki komunistów w wielu sferach ich aktywności polityczno-ideologicznej i praktycznej. Odnosi się to m. in. do:

— politycznego i ideologicznego zbliżania KPD i SPD w okresie jedności działania (VI 1945 r. — IV 1946 r.);

— konsolidacji antyfaszystowsko-demokratycznych sił narodu niemieckiego na platformie politycznej KPD i rozwoju polityki sojuszu klasowego, wypracowanej przez KPD i kontynuowanej następnie twórczo przez SED;

— organizacyjnego i ideologicznego umacniania SED w procesie jej rozwoju do marksistowsko-leninowskiej partii nowego typu oraz nawiązywania kontaktów, a następnie współpracy z KPZR (wówczas WKP-b) i innymi partiami komunistycznymi i robotniczymi (głównie krajów demokracji ludowej);

— walki z ekonomicznymi korzeniami faszyzmu i imperializmu niemieckiego (np. reforma rolna, wywłaszczenie mienia aktywnych działaczy NSDAP i zbrodniarzy wojennych);

— reedukacji narodu niemieckiego, przebudowy jego świadomości na podstawie zasad pokojowego i demokratycznego współżycia z innymi narodami (tym celom obok intensywnej denazyfikacji służyła demokratyczna reforma oświaty i głębokie przemiany kulturalne);

²⁵ Szerzej do tej problematyki, zwłaszcza zaś zależności między polityką mocarstw zachodnich w Niemczech a genezą zimnej wojny, zob.: R. F r e l e k, *Historia zimnej wojny*. Warszawa 1971, s. 42—68.

— walki o jedność Niemiec, zwłaszcza tej jej formy, jaką był powstały w końcu 1947 r. ruch Niemieckich Kongresów Ludowych.

Realizacja celów w każdej z wymienionych wyżej sfer, przy uwzględnieniu ścisłych zależności pomiędzy nimi, służyła obiektywnie krystalizacji jakościowo nowych zasad współżycia z narodem polskim. W procesie tym szczególną rolę pełnił niemal od początku stosunek do granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Stawał się on stopniowo — dzięki konsekwentnej i cierpliwej postawie komunistów — jednym z istotnych czynników konsolidacji sił antyfaszystowsko-demokratycznych. Jednocześnie jednak postulat rewizji tej granicy był ogniwem jednoczącym najróżnorodniejsze kierunki polityczne reakcji niemieckiej. Zrozumiałym jest, że sytuacja taka stwarzała liczne implikacje, głównie w sferze reedukacji narodu niemieckiego. Stosunek do zachodniej granicy Polski stał się centralnym zagadnieniem walki — a z czasem kryterium jej efektywności — z nacjonalizmem i szowinizmem, której komuniści od początku przyznali priorytet w swych działaniach na rzecz przebudowy świadomości narodu.

Nawiązując do opracowanych wcześniej wytycznych, komuniści koncentrowali się przede wszystkim na ukazywaniu przyczyn, które doprowadziły do katastrofy narodowej i określonych decyzji sojuszniczych. Dla konkretyzacji metod tej działalności charakterystyczny był artykuł opublikowany 28 sierpnia 1945 r. w organie prasowym KPD. Sformułowano w nim szereg wskazań dla organizacji szkoleń politycznych, poświęconych m. in. problemom granicy i odszkodowań. Wiele uwagi poświęcono zwłaszcza genezie i celom faszystowskiej teorii o „braku przestrzeni życiowej” (*Volk ohne Raum*). Podkreślono, że punktem wyjścia każdej dyskusji na ten temat winna być teza, że „(...) o pomyślności i dobrobycie narodu nie decyduje ilość kilometrów kwadratowych”²⁶. Wskazywano jednocześnie te czynniki, które warunkują poziom rozwoju każdego narodu i stopień zaspokojenia jego potrzeb (m. in. poziom rozwoju sił wytwórczych, polityczna i społeczna struktura państwa, udział w międzynarodowym podziale pracy itd.). Istotne z punktu widzenia kształtowania nowych zasad

²⁶ „Deutsche Volkszeitung” 28 VIII 1945, nr 66.

współzycia z narodem polskim jest badanie kierunków, form i metod działalności reedukacyjnej, w której obok odpowiednich organów Radzieckiej Administracji Wojskowej (SMAD)²⁷ w Niemczech decydującą rolę odgrywali od początku komuniści niemieccy.

Pierwsze popularne opracowania takich m. in. problemów, jak: źródła imperializmu niemieckiego, geneza „narodowego socjalizmu”, przyczyny i konsekwencje drugiej wojny światowej — przeznaczone na potrzeby szerokiej kampanii wyjaśniającej i wykorzystywane w szkoleniu wewnątrzpartyjnym — wyszły właśnie spod pióra działaczy KPD²⁸.

W okresie jedności działania KPD i SPD, obie partie wypracowały wspólne stanowisko wobec kwestii posiadających decydujące znaczenie dla powodzenia szeroko pojmowanej reedukacji. Dotyczyło ono m. in. takich problemów, jak społeczno-ekonomiczne źródła faszyzmu, rola Prus w historii Niemiec oraz wina i odpowiedzialność narodu niemieckiego. Materiały do szkolenia partyjnego pozwalają się zorientować w kierunkach i metodach kształtowania nowego stosunku do Polski, a także miejscu jakie w tym procesie zajmował problem granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz przesiedlanie ludności niemieckiej²⁹.

Wydarzeniem o podstawowym znaczeniu dla utrwalenia i kontynuacji przemian rewolucyjnych, a tym samym przyszłości stosunków niemiecko-polskich było zjednoczenie KPD i SPD w rewolucyjną partię jedności klasy robotniczej, dokonane na gruncie

---

²⁷ W bogatej literaturze poświęconej temu zagadnieniu w NRD zwraca uwagę wydane ostatnio opracowanie rezultatów XXII Sesji Komisji Historycznej NRD—ZSRR (4—5 czerwca 1974), zob.: *Die Entwicklung der freundschaftlichen Beziehungen zwischen der DDR und der UdSSR. Referate und Diskussionsbeiträge*. Berlin 1977.

²⁸ Należały do nich m. in.: W. Girnus, *Wer macht Geschichte?* Berlin 1945; A. Norden, *Lehren deutscher Geschichte. Zur politischen Rolle der Finanzkapitals und der Junker*. Berlin 1947; W. Ulbricht, *Wer ist der Feind der deutschen Nation*. Moskwa 1943; Tenże, *Die Legende vom „Deutschen Sozialismus“*. Berlin 1946.

²⁹ Dotyczy to głównie tzw. „Vortragsdispositionen der KPD”, a po powstaniu SED „Sozialistische Bildungshefte der SED”. Kompletty zeszytów znajdują się w Centralnym Archiwum Partyjnym Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy KC SED w Berlinie.

marksizmu-leninizmu w kwietniu 1946 r.⁴⁰ Program Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności, przyjęty na zjeździe zjednoczeniowym, zawierał podstawowe zadania zapoczątkowanego wcześniej okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu. Przedstawiona w *Zasadach i celach SED* naukowa charakterystyka socjalizmu obejmowała także jego internacjonalistyczną istotę. Na podstawie wspólnoty interesów i celów międzynarodowej klasy robotniczej SED deklarowała „(...) swą jedność ze świadomymi klasowo robotnikami wszystkich krajów”, podkreślając także, że „solidaryzuje się z miłującymi pokój i demokratycznymi narodami całego świata”⁴¹. W części programu, poświęconej zadaniom bieżącym, SED formułowała żądania uznania obowiązku odszkodowań i zdecydowanej walki przeciwko wszelkim formom nienawiści rasowej, posiadające podstawowe znaczenie dla przyszłego kształtu stosunków niemiecko-polskich. Komuniści polscy byli wówczas tymi, którzy potrafili właściwie ocenić znaczenie zjednoczenia niemieckiego ruchu robotniczego i powstania jednolitej partii.

W telegramie wysłanym z tej okazji przez Sekretariat KC PPR do Zarządu SED stwierdzono m. in.: „Pozdrawiamy to największe w historii niemieckiej klasy robotniczej wydarzenie, które — jesteśmy tego pewni — przyczyni się do pomyślności narodu niemieckiego i pokoju w Europie”⁴².

W działalności wyjaśniającej charakter granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej KPD, a później SED koncentrowały się przede wszystkim na środowiskach przesiedleńców, którzy na podstawie uchwał poczdamskich i dodatkowych uzgodnień międzysojuszniczych przybywali stopniowo do radzieckiej strefy okupacyjnej. Komuniści zdawali sobie sprawę z faktu, że ta kategoria ludności jest stosunkowo najmniej odporna na nastroje i hasła rewizjonistyczne, skierowane nie tylko przeciwko nowej granicy z Polską, ale

⁴⁰ Zjednoczenie niemieckiego ruchu robotniczego i powstanie SED jako prawidłowość okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu ukazuje m. in. wydane ostatnio w Polsce opracowanie zbiorowe pt. *Zjednoczenie ruchu robotniczego w socjalistycznych krajach Europy 1946—1948*. Praca zbiorowa pod red. J. W. Gołębiowskiego i W. Góry. Warszawa 1978, s. 121—155.

⁴¹ *Dokumente der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands*. Berlin 1952, Bd I, s. 8.

⁴² Centralne Archiwum KC PZPR, 295/VII-72, dokument nr 88.

generalnie przeciwko reprezentowanej przez nich koncepcji ułożenia stosunków z Polską⁵⁵. Pozyskanie przesiedleńców dla programu budowy antyfaszystowsko-demokratycznych Niemiec wymagało jednak — obok intensywnej działalności wyjaśniającej — w miarę szybkiego rozwiązania ich problemów życiowych. Przy wydatnej pomocy Radzieckiej Administracji Wojskowej, SED, Blok Demokratyczny i organa samorządowe skoncentrowały swe wysiłki na zapewnieniu przesiedleńcom materialnych warunków życia i asymilacji tej ludności w nowym środowisku⁵⁶. Dalekowzroczność tej polityki i jej znaczenie dla przyszłości stosunków z Polską potwierdził rozwój sytuacji w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec. Podtrzymywanie wśród przesiedleńców nastrojów „tymczasowości”, nadziei powrotu „do ziem ojczystych” pozwoliło włączyć znaczną ich część do narastającej kampanii rewizjonistycznej przeciwko ZSRR i Polsce. Jej szczególne nateżenie pozostawało w bezpośrednim związku ze znanymi oświadczeniami W. Churchilla i J. F. Byrnes'a (5 III i 8 IX 1946 r.), którzy zakwestionowali m. in. ostateczny charakter granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej.

W tej sytuacji SED kierując się zdecydowanie przeciwko nastrojom antypolskim i rewizjonistycznym, podkreślała często sprawiedliwy i słuszny z punktu widzenia interesów obu narodów charakter granicy z Polską. Podobnie jednak jak to było w przypadku KPD wstrzymuje się jeszcze wówczas — ze wspomnianych wcześniej względów — z wypowiedaniem swego stanowiska w sprawie jej ostatecznego charakteru. Taka taktyka partii widoczna była zwłaszcza w okresie poprzedzającym dwa centralne wydarzenia w życiu politycznym radzieckiej strefy okupacyjnej: referendum w Saksonii (30 VI 1946 r.) i jesienne wybory do rad gminnych, kreistagów i landtagów (IX — X 1946 r.). Reakcja nie-

⁵⁵ Kierunki i metody pracy wyjaśniającej wśród przesiedleńców ukazywała broszura napisana w 1947 r. przez P. Merkera, członka Sekretariatu Centralnego i kierownika Wydziału Pracy i Opieki Społecznej Zarządu SED. Zob.: P. M e r k e r, *Die nächsten Schritte zur Lösung des Umsiedlerproblems*. Berlin 1947.

⁵⁶ Szerzej do tego zagadnienia, zob.: A. B r o ż e k, J. K o k o t, *Integracja przesiedleńców w Niemczech po II wojnie światowej*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 165—190.

miecka jednoczyła wówczas swe wysiłki, aby uniemożliwić przeprowadzenie tych akcji o podstawowym znaczeniu dla przyszłości Niemiec. Problem granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej staje się w jej ręku argumentem mającym doprowadzić do izolacji SED, jako partii „odpowiedzialnej za utratę ziem wschodnich”. W kampanii przedwyborczej i na spotkaniach przywódców partii z wyborcami, SED przedstawiała ponownie genezę granicy oraz polityczne cele, jakim służyć miała rozpętana wokół niej nagonka rewizjonistyczna²⁵. Podkreślano m. in., że wywołanie określonych emocji w tej kwestii, służyć ma odwróceniu uwagi narodu od podstawowych zadań, dla realizacji których referendum w Saksonii i wybory miały decydujące znaczenie.

Ważną rolę w działalności wyjaśniającej SED spełniał opublikowany w tym czasie przez „Neues Deutschland” wywiad ministra Mołotowa, udzielony polskiemu korespondentowi²⁶. Przypomnijmy, że szef dyplomacji radzieckiej, powołują się na znane decyzje „wielkiej trójki” i przemiany, które w międzyczasie zaszły na polskich ziemiach zachodnich i północnych, potwierdził ostateczny i nieodwracalny charakter granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. SED kierując się zdecydowanie przeciwko kampanii rewizjonistycznej, akcentowała nadal problematykę podstaw przyszłych stosunków niemiecko-polskich²⁷. Także po wspomnianym wywiadzie partia nie wypowiedziała się na temat ostatecznego charakteru granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. W tym czasie SED nie zdecydowała się jeszcze na wprowadzenie do swej kampanii wyjaśniającej oczywistego związku jaki istniał między uznaniem ostatecznego charakteru granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej a głoszoną przez nią koncepcją stosunków niemiecko-polskich. Nie pozwalały na to wówczas ani stopień zaawansowania przemian an-

²⁵ Omawiał je W. Pieck w wywiadzie udzielonym przedstawicielowi redakcji „Neues Deutschland” 6 VIII 1946, nr 88.

²⁶ Chodzi o wywiad z 16 września 1946 r., zob.: „Neues Deutschland” 17 IX 1946, nr 125; por. także: *Granica na Odrze i Nysie Łużyckiej. Zbiór dokumentów i materiałów*, Warszawa 1971 (na prawach rękopisu PISM), s. 265—268.

²⁷ Takie stanowisko partii odnajdujemy w rezolucji Zarządu SED w sprawie granic. Zob.: „Neues Deutschland” 19 IX 1946. Por także: *Granica na Odrze...*, t. I, s. 269.

tyfaszystowsko-demokratycznych, ani też stan świadomości narodu (skomplikowany dodatkowo falą rewizjonizmu i szowinizmu rozpetaną w zachodnich strefach okupacyjnych).

Integralnym elementem działalności wyjaśniającej społeczno-ekonomiczną istotę faszystów i charakter jego ideologii było ukazywanie narodowi niemieckiemu martyrologii narodu polskiego i rozmiaru strat materialnych Polski, będących wynikiem wojny i okupacji hitlerowskiej³⁸. Przez długi okres czasu warunki dla jej skuteczności były bardzo złożone zważywszy, że propaganda hitlerowska ukształtowała określone stereotypy myślowe, a trudności powojennych lat dodatkowo proces ten komplikowały. Mówił o tym Otto Grotewohl jeszcze w 1947 r. w wywiadzie udzielonym przedstawicielowi organu prasowego PPS. Współprzewodniczący SED podkreślał m. in., że po zakończeniu wojny „wielu Niemców jest tak przytłoczonych swoim własnym ciężkim położeniem, że poza swoją własną nędzą nie jest w stanie poznać nędzy innych narodów w jej pełnych rozmiarach. Zadaniem publicystyki niemieckiej musi być upowszechnianie wśród ludności niemieckiej zrozumienia tych związków, aby mogła ona pojąć przez to obciążenia, które powstały dla Niemiec jako następstwa zbrodniczej wojny hitlerowskiej”³⁹. Konsekwencją tego stanowiska było m. in. zorganizowanie wyjazdu do Polski grupy dziennikarzy niemieckich z radzieckiej strefy okupacyjnej (II — III 1948 r.). Miała ona zebrać materiał ilustrujący rzeczywistość powojennej Polski, odbudowę kraju i procesy zagospodarowywania ziem zachodnich i północnych⁴⁰.

[Zbliżenie obu narodów] kształtowanie nowych zasad ich współżycia, a szczególnie propagowanie dorobku kulturalnego narodu

³⁸ Kierunkom i metodom działalności wyjaśniającej prowadzonej przez komunistów niemieckich poświęcił autor niniejszego referatu zasadniczą część swojej pracy doktorskiej, obronionej w Instytucie Ruchu Robotniczego przy KC PZPR. Zob.: Z. L e s z c z y Ń s k i, *Sprawa polska w działalności ideologiczno-politycznej SED w latach 1945—1949 (ze szczególnym uwzględnieniem problemu granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej)*. Warszawa 1974.

³⁹ „Robotnik” z 17 czerwca 1947 r.

⁴⁰ Pobyt delegacji w Polsce uzgodniony został podczas spotkania kierownictwa SED z przedstawicielami Misji Wojskowej RP w Berlinie (23 listopada 1947). Zob.: K. H. G r ä f e, *Die Herausbildung...*, s. 225.

X polskiego [było celem Towarzystwa Krzewienia Stosunków Kulturalnych, Gospodarczych i Politycznych im. Helmuta Gerlacha, powołanego do życia w sierpniu 1948 r. w Berlinie (od marca 1950 r. występującego pod nazwą Niemiecko-Polskiego Towarzystwa ds. Pokoju i Stosunków Dobrosąsiedzkich)¹⁴] Nie rozwijając w tym miejscu bogatej problematyki jego działalności podkreślmy, że zajmowało ono poważne miejsce w kampanii prowadzonej przez SED na rzecz jakościowo nowych zasad współżycia z narodem polskim. Koncentrując się początkowo na popularyzacji kultury polskiej, rozwijało się stopniowo w kierunku istotnego instrumentu politycznego oddziaływania na świadomość ludności radzieckiej strefy okupacyjnej, a później NRD. Także w działalności Towarzystwa (istniejącego faktycznie do końca 1952 r.) odkrywamy karty internacjonalistycznej współpracy polskich i niemieckich komunistów. Kontynuacją tych tradycji było zaangażowanie w jego powstanie i rozwój dwóch komunistów-internacjonalistów, wybitnych bojowników antyfaszystowskich, pierwszych ambasadorów swoich krajów w PRL i NRD: Fridricha Wolffa i Jana Izydorczyka.

¹⁴ Do początków lat siedemdziesiątych problematyka powstania i działalności Towarzystwa nie była badana ani w Polsce ani w NRD, poza pewnymi jej aspektami w artykule cytowanego już F. H. Gentzena. Niewielką liczbę dokumentów dotyczących tego zagadnienia można było odnaleźć w zbiorze opracowanym i wydanym w NRD. W latach siedemdziesiątych na ten temat ukazało się w obu krajach kilka prac przyczynkarskich, a ponadto działalność Towarzystwa — ujmowana najczęściej jako element walki komunistów niemieckich o nową jakość stosunków z Polską — stała się przedmiotem rozpraw doktorskich i habilitacyjnych. W tym sensie na podkreślenie zasługuje praca doktorska obroniona w 1978 r. na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie, zob.: H. Gemkow, *Wierni przyjaciele...*, s. 113; K. H. Gräfe, *Die Herausbildung...*, s. 229—237; C. Hübner, *Das Wirken der Deutsch-Polnischen Gesellschaft für Frieden und gute Nachbarschaft für die Neugestaltung der Beziehungen zum polnischen Volk in der DDR von August 1948 — Januar 1953*. Berlin 1978; Z. Leszczyński, *Sprawa polska...*, rozdz. V; tenże, *Pasja Karla Włocha, Na 25-lecie powstania Towarzystwa Helmuta Gerlacha*. „Opole” 1973, nr 11; *Polen, Deutschland und die Oder-Neisse-Grenze*. Hrsg. vom Deutschen Institut für Zeitgeschichte in Verbindung mit der Deutsch-Polnischen Historiker-Kommission. Praca zbiorowa pod red. R. Gougela. Berlin 1959, s. 555—557.

Znaczne przyspieszenie krystalizacji przesłanek jakościowo nowych stosunków z Polską miało miejsce w 1948 r. i pozostawało w bezpośrednim związku z procesem zbliżania radzieckiej strefy okupacyjnej do państw demokracji ludowej. Przemiany rewolucyjne dokonane do tego czasu w tej części Europy i kształtująca się w ich rezultacie wspólnota celów politycznych i ideologicznych uzasadniała obiektywny charakter tego procesu. Do roku 1948 w radzieckiej strefie okupacyjnej Niemiec rozwiązane zostały podstawowe zadania przemian antyfaszystowsko-demokratycznych⁴². Sytuacja ta stworzyła komunistom niemieckim korzystną podstawę dla ofensywy ideologicznej, skierowanej zwłaszcza przeciwko różnorodnym formom nacjonalizmu i szowinizmu. Podobnie jak poprzednio istotnym jej elementem była walka o nowy stosunek do narodu polskiego, w której do rangi kryterium decydującego o jej skuteczności SED podnosi w tym czasie problem zachodniej granicy państwa polskiego. W swojej działalności ideologicznej i politycznej partia podkreśla związek między interesami narodowymi a trwałością granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Stanowisko to łączyła jednocześnie z międzynarodowym aspektem jej uznania. Ten związek odnajdujemy w komentarzu „Neues Deutschland” do rezultatów konferencji ministrów spraw zagranicznych ośmiu państw demokracji ludowej (Warszawa, 23—24 VI 1948 r.). Stwierdza się tam jednoznacznie, że dla przyszłości stosunków niemiecko-polskich niezbędne jest „(...) jasne i konsekwentne stanowisko wobec granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Zrozumienie tej zależności jest zgodne nie tylko z interesami narodowymi Niemców, lecz także całego obozu postępu walczącego o utrwalenie pokoju na świecie”⁴³. Stosunek do granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej zajmował także ważne miejsce w działalności wewnątrzpartyjnej SED latem 1948 r. Podejmuje ona wówczas szereg kroków (11, 12, 13 Plenum) zmierzających do przyspieszenia procesu przekształcenia w leninowską partię nowego typu. Zarząd SED oświadczył na 11 Plenum (29—30 VI 1948 r.),

⁴² *Klassenkampf. Tradition. Sozialismus. Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der Deutschen Demokratischen Republik. Grundriss*, Berlin 1974, s. 555.

⁴³ *Die Friedengrenze*, „Neues Deutschland” 7 VII 1948, nr 158.

że stosunek do granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej jest „probie-
rzem dobrej postawy” (Prüfstein guter Gesinnung)⁴⁴ i wezwał
swych członków do zdecydowanej walki z poglądami rewizjonis-
tycznymi i szowinistycznymi.

Ideologia naukowego socjalizmu i konsekwentna walka SED
o pokojowy i demokratyczny rozwój Niemiec decydowały o roz-
woju kontaktów i współpracy partii niemieckich komunistów
z WKP(b) i innymi bratnimi partiami komunistycznymi krajów
demokracji ludowej, a także Europy Zachodniej. W procesie tym
ważne miejsce zajmował II Zjazd SED (20—24 IX 1947 r.), w któ-
rym uczestniczyło dziesięć delegacji zagranicznych oraz rok 1948,
na przestrzeni którego delegacje SED odwiedziły szereg krajów
demokracji ludowej⁴⁵.

Do pierwszych kontaktów między komunistami polskimi i nie-
mieckimi doszło już na przełomie 1945 i 1946, a w miarę ideolo-
gicznego i organizacyjnego umacniania partii oraz postępu prze-
mian rewolucyjnych kształtowały się pierwsze formy współpracy.
Przyjmowały one najróżnorodniejszą postać, zawsze jednak do-
wodziły wierności zasadom internacjonalizmu proletariackiego,
które upowszechniane były konsekwentnie w szeregach członkow-
skich obu partii. W interesującym nas okresie dotyczyły one m.
in.: pomocy KC PPR w przewiezieniu 16 funkcjonariuszy KPD
ze Szwecji, wymiany materiałów, wymiany literatury szkolenio-
wej między KC PPR i KC KPD, nawiązania współpracy między
centralnymi szkołami partyjnymi PPR i SED i wreszcie wspólna-
pracy ich Komitetów Centralnych w reedukacji jeńców niemieckich
przebywających w Polsce⁴⁶.

Podstawowe znaczenie dla współpracy polskich i niemieckich
komunistów, a także dla rozwoju związków kształtujących się
wówczas między Polską i radziecką strefą okupacyjną Niemiec

⁴⁴ M. Müller, *Auf der Wege zur Partei neuen Typus. Das Ringen der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands um politisch-ideologische Klarheit über Grundfragen der Rolle der Partei (zweites Halbjahr 1948)*. Zob.: *20 Jahre der Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*. Berlin 1966, s. 105—106.

⁴⁵ Szerzej do tego zagadnienia, zob.: *Geschichte der SED. Abriss*. Berlin 1978, s. 163—164, 175—176, 187.

⁴⁶ Centralne Archiwum KC PZPR, 195/XX-70 i 295/VII-72.

w innych dziedzinach miała pierwsza oficjalna wizyta delegacji SED (13—20 X 1948 r.). Obok przewodniczącego delegacji W. Ulbrichta w jej składzie znajdowali się jeszcze: B. Leuschner, J. Orloop i W. Stoph. Celem było nawiązanie kontaktów i wymiana doświadczeń partyjnych z PPR i PPS, jak również zbadanie możliwości rozszerzenia współpracy gospodarczej. Niemieccy komuniści odbyli ponadto kilka spotkań z aktywem partyjnym w Warszawie i we Wrocławiu. Rezultaty rozmów delegacji w Polsce oceniło 14 Plenum Zarządu SED (20—21 X 1948 r.). W swoim sprawozdaniu W. Ulbricht stwierdził, że delegacja podczas spotkania we Wrocławiu oświadczyła jednoznacznie: „zdaniem SED nie istnieje żaden problem granicy”⁴⁷.

Obok oceny rezultatów wizyty, plenum sformułowało dalsze zadania partii w zakresie kształtowania stosunków niemiecko-polskich. Dla ich pomyślnego rozwoju — stwierdzano na plenum „(...) nie wystarczy twierdzić dalej, że kierownictwo nasze reprezentuje ten punkt widzenia (wobec granicy — podkr. L. Z.). Musimy dowieść, że jest to stanowisko całej naszej partii”⁴⁸.

W działalności ideologicznej i politycznej SED poświęcała od tego czasu coraz większą uwagę stosunkom niemiecko-polskim, jednoznacznie uzależniając ich przyszłość od uznania ostatecznego charakteru granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Ważną rolę w tym procesie spełniła wydana przez Zarząd SED (w dużym nakładzie) broszura pt. *Podstawy przyjaźni polsko-niemieckiej*⁴⁹. Napisane na podstawie materiałów z pobytu wspomnianej wyżej delegacji SED w Polsce, ukazywała w popularnym zarysie podstawowe problemy sąsiedztwa niemiecko-polskiego i perspektywy dalszego roz-

⁴⁷ *Zu den Ergebnissen der Reise in die Volksrepublik Polen. Diskussionsrede auf der 14(28). Tagung der Parteivorstandes der SED am 20. und 21. Oktober 1948.* Zob.: W. Ulbricht, *Zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. Berlin 1971, t. 3, Zusatzband, s. 583.

⁴⁸ Tamże, s. 584.

⁴⁹ Pierwotnie miała ona postać artykułu i została opublikowana w organie prasowym SED „*Neues Deutschland*” nr 279 z 30 listopada 1948. Jego walory ideologiczne i polityczne sprawiły, że został opublikowany w formie broszury. Zob.: *Die Grundlagen der deutsch-polnischen Freundschaft. Reden, Berichte und Aufsätze von W. Pieck, W. Ulbricht, J. Orloop*. Berlin 1949.

woju stosunków dwustronnych. Podstawową treść i jednocześnie kierunki działalności wyjaśniającej, w tej ostatniej zwłaszcza kwestii, najpełniej wyrażały dwa hasła, które SED szeroko w tym czasie upowszechniała: „Granica na Odrze i Nysie Łużyckiej — granicą pokoju” oraz „Granica na Odrze i Nysie Łużyckiej nie dzieli lecz łączy oba narody”.

Kierowanemu przez komunistów obu krajów procesowi kształtowania jakościowo nowych podstaw współzycia służyła także zapoczątkowana w tym okresie współpraca między FDGB, FDJ i DFD a odpowiednimi organizacjami masowymi w Polsce. Wspomnieć tu należy m. in. o udziale delegacji FDGB w II Zjeździe Polskich Związków Zawodowych (1—5 VI 1948 r.) i pobycie delegacji polskich związkowców w radzieckiej strefie okupacyjnej Niemiec w maju 1949 r.⁵⁰

Przemiany rewolucyjne we wschodniej części Niemiec i w Polsce oraz powstające w ich procesie cechy wspólne w sferze ideologicznej były podstawowymi przesłankami zawiązującej się już w tych latach współpracy gospodarczej, która wówczas jeszcze miała charakter wymiany towarowej. Systematyczny jej wzrost wyznaczały kolejne umowy handlowe zawierane między Polską a Zarządem Handlu Zagranicznego Radzieckiej Administracji Wojskowej w Niemczech, a później Niemiecką Komisją Gospodarczą (DWK): z 2 II 1946 r., 29 III 1947 r. i 15 III 1948 r. (z dodatkowym protokołem z 25 IX 1948 r.). W rezultacie rozmów delegacji partyjnej SED w Warszawie podpisany został (29 III 1949 r.) kolejny układ, przewidujący podwojenie wymiany towarowej. Jego cechą charakterystyczną był fakt, że stanowił on część składową planu 2-letniego radzieckiej strefy okupacyjnej Niemiec (1949—1950) i polskiego planu 3-letniego (plan odbudowy). W 1949 r. Polska zajmowała drugie miejsce (z udziałem 27% — po Związku Radzieckim — w handlu zagranicznym radzieckiej strefy okupacyjnej⁵¹.

⁵⁰ *Aus der Arbeit des Freien Deutschen Gewerkschaftsbundes 1947—1949*. Berlin 1950, s. 21 i nast.

⁵¹ K. H. Gräfe, *Die Herausbildung...*, aneks. Por. także: T. Derlatka, *Polska-NRD. Gospodarka, współpraca*. Warszawa 1973, s. 29 i nast.

Walka komunistów niemieckich o budowę demokratycznych i pokojowych Niemiec oraz urzeczywistnienie nowych zasad ich współżycia z innymi narodami, była w tym okresie główną siłą sprawczą przełamania izolacji międzynarodowej stworzonej przez zbrodniczą politykę faszyzmu hitlerowskiego.

Najżywotniejsze interesy państwa i narodu polskiego uzasadniały szczególne zainteresowanie jej postępami. W trudnych latach powojennych, komplikowanych dodatkowo procesem restauracji imperializmu niemieckiego i rosnącą falą nacjonalizmu i rewizjonizmu w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec, komuniści przybliżali krok po kroku nową perspektywę współżycia obu narodów. O przesłankach tego zbliżenia i jego przyszłości mówił przewodniczący delegacji KC PZPR na I Konferencji SED w Berlinie (25—28 I 1949 r.). Oświadczył wówczas m. in.: „Internacjonalistyczne tradycje ułatwiają polskiej klasie robotniczej przyjęcie słusznego, marksistowskiego punktu widzenia w kwestii stosunków polsko-niemieckich. Wasza mężna walka przeciwko szowinizmowi, Wasze zdecydowane stanowisko w sprawie uznania Uchwał Poczdamskich, jako podstawy powrotu nowych Niemiec do rodziny pokój miłujących demokratycznych narodów (...) tworzą konieczne warunki do rozwinięcia nowych, dobrosąsiedzkich stosunków i dla szerokiego rozwoju wymiany gospodarczej między Polską Ludową a demokratycznymi, żyjącymi w pokoju i anty-imperialistycznymi Niemcami”⁵².

I Konferencja SED stanowiąca ważne wydarzenie w rozwoju ideologicznym partii, zapoczątkowała kolejny etap masowej działalności wyjaśniającej zasady współżycia z narodem polskim, akcentując szczególnie warunki niezbędne dla ich urzeczywistnienia. Zagadnienia te stały się wówczas jednym z głównych elementów aktywności politycznej wszystkich partii i organizacji masowych w radzieckiej strefie okupacyjnej. Komuniści koncentrowali swą uwagę przede wszystkim na wypracowaniu wspólnego stanowiska z partiami sojuszniczymi. Było to niezwykle istotne, zważywszy, że głównie CDU i LDPD przechodziły trudny i niezwykle

⁵² *Es lebe die internationale Solidarität. Begrüßungsansprachen der ausländischen Gastdelegierten auf der Ersten Parteikonferenz der SED.* Berlin 1949, s. 15.

złożony proces uznawania ostatecznego charakteru granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej jako jednego z warunków nowej koncepcji współżycia z narodem polskim. Wysiłki SED także i w tym zakresie zakończyły się pełnym powodzeniem. W przyjętych przez Centralną Komisję Bloku nowych zasadach politycznych i organizacyjnych (19 VIII 1949 r.), wszystkie partie i organizacje masowe zobowiązały się do współdziałania w umacnianiu ustroju antyfaszystowsko-demokratycznego i przyjaźni ze Związkiem Radzieckim i krajami demokracji ludowej oraz przeciwdziałania wszelkim próbom rozsadzenia polityki bloku. Zobowiązanie do wspólnej polityki osiągnięte zostało dzięki konsekwentnemu stanowisku SED wobec problemów o decydującym znaczeniu dla kontynuacji procesu rewolucyjnego, m. in. planowania gospodarczego czy też miejsca poszczególnych sektorów własności. [W rozmowach z kierownictwami partii sojusznicznych SED, stawiała jednocześnie w sposób jednoznaczny — w kontekście stosunków z Polską lub szerzej z krajami demokracji ludowej — konieczność uznania ostatecznego charakteru granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej⁵³.]

W latach 1945—1949 komuniści niemieccy przebyli poważny odcinek drogi, która w swej całości określa teraźniejszość stosunków między PRL i NRD. Inspirowany i kierowany przez nich proces głębokich i wewnętrznych przewartościowań wobec Polski i narodu polskiego był już poważnie zaawansowany, chociaż z pewnością jeszcze nie zakończony. Konsekwentna walka z ekonomicznymi i ideologicznymi źródłami imperializmu niemieckiego, z nacjonalizmem i rewizjonizmem prowadziła do kształtowania obrazu jakościowo nowych Niemiec także w świadomości społeczeństwa polskiego. Również w tym przypadku proces złożonych przewartościowań kierowany był przez komunistów, a jego kolejnym impulsem i jednocześnie gwarancją dalszego postępu stało się zjednoczenie ruchu robotniczego i utworzenie w grudniu 1948 r. — Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

Z chwilą powstania Niemieckiej Republiki Demokratycznej, procesy zapoczątkowane przez polskich i niemieckich komunistów weszły w jakościowo nowy etap. Ich kontynuacja i pogłębienie odbywało się odtąd w sferze stosunków międzypaństwowych.

⁵³ *Klassenkampf. Tradition...*, s. 573.

Przedstawiając w dniu 12 października 1949 r. program rządu niemieckiego państwa robotników i chłopów, jego pierwszy premier Otto Grotewohl oświadczył m. in.: „Polityka pokoju i przyjaźni ze Związkiem Radzieckim znajduje swe uzupełnienie w stosunkach z krajami demokracji ludowej, przede wszystkim z naszymi sąsiadami: nową Polską i Czechosłowacją, jak również wszystkimi narodami miłującymi pokój”⁵⁴.

Oświadczenie to już wówczas nie posiadało charakteru deklaratywnego. Takie zasady polityki międzynarodowej znajdowały swoje gwarancje w konsekwentnej realizacji zaleceń umowy poczdamskiej, a przede wszystkim w rewolucyjnych przemianach okresu poprzedzającego powstanie NRD. W tym samym stopniu dotyczyło to innego stwierdzenia premiera nowo powstałego państwa — niezwykle wymownego zwłaszcza z perspektywy lat siedemdziesiątych — w którym podkreślał, że „Granica na Odrze i Nysie jest dla nas granicą pokoju, umożliwiającą przyjacielskie stosunki z narodem polskim”⁵⁵.

W procesie budownictwa socjalistycznego w Polsce i NRD kształtowała się coraz wyższa jakość wspólnoty celów oraz interesów ideologicznych i politycznych, rozszerzała się i pogłębiała współpraca we wszystkich dziedzinach życia obu państw i narodów⁵⁶. Kolejne jej fazy wyznaczały akty o zasadniczym znaczeniu dla rozwoju stosunków dwustronnych. Należą do nich: układ zgorzelecki (z 6 VII 1950 r.), Układ o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej (z 15 III 1967 r.), Deklaracja o Umocnieniu i Pogłębieniu Współpracy między Polską Rzeczypospolitą Ludową i Niemiecką Republiką Demokratyczną (z 20 VI 1973 r.) i nowy sojuszniczy Układ o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej (z 28 V 1977 r.).

⁵⁴ O. Grotewohl, *Im Kampf um die einige deutsche demokratische Republik. Reden und Aufsätze*. Berlin 1979, t. I, s. 497.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ W przekroju historycznym tę problematykę ukazuje wspólne wydawnictwo Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych i Akademii Państwa i Prawa NRD (wydane z okazji XXX-lecia PRL i XXV-lecia NRD). Zob. PRL—NRD, *Sojusz i współpraca*, Warszawa-Berlin 1974.